

CRKVA SV. NIKOLE KRAJ POVLJANE
NA OTOKU PAGU

Na otoku Pagu, oko 1 km jugozapadno od sela Poveljane, uz morskú obalu nalazi se napuštena crkva sv. Nikole. Okružena je seoskim grobljem, pa je tako relativno zaštićena od oštećivanja, ali je zub vremena ostavio na njoj znatnih tragova.

Ne raspoložemo nikakvim podacima iz literature. Tek je spominje Bianchi.¹

U reambulaciji otoka Paga koju je organizirao Arheološki muzej u Zadru god. 1950. nije obuhvaćena Poveljana.² Prvi put sam je zapazio i registrirao tek tri godine kasnije, te uvidjevši njezinu važnost nastojao sam da je prvom prilikom detaljnije istražim. To sam uspio ostvariti tek krajem kolovoza 1959. materijalnom pomoći Rektorata Sveučilišta u Zagrebu. U radu mi je pomogao student arhitekture V. Pavlaković, koji je izradio priložene nacрте.

Crkva je longitudinalna, jednobrodna s polukružnom apsidom. Orijentirana je skoro tačno u pravcu zapad-istok. Vanjština je sasvim jednostavna i na prvi pogled ne pokazuje ništa značajno. Krov lađe i apside pokriven je grubim pločama - »škrilama«, a zidne plohe su glatke, bez vanjskih ukrasa (Sl. 1 i 2). Na pročelju se diže zvonik na preslicu s jednim otvorom za zvona; desno od ulaza ugrađena je mala kamena škropionica bez ukrasa. I jedno i drugo su kasniji dodaci. Portal se nije sačuvao, vide se samo dva dovratnika, koji su ugrađeni do manje od polovine debljine zida. Jedan od njih, onaj s južne strane, pokazuje na unutarnjoj plohi tragove starije profilacije. Radi se o jednom antičkom fragmentu, u sekundarnoj funkciji. Na južnom bočnom zidu vide se tragovi kontrafora, koji je bio naknadno prizidan, pa mali četvrtasti prozor. Apsida ima mali prozor, koji je visoko postavljen, tik ispod strehe. Kod detaljnijeg pregleda zapaža se da je crkva neproporcionalno izdužena, da pročelje nije sasvim simetrično i da se apsida ne nalazi u centru začelja. Ukupna duljina crkve jest 11,80 m, a širina 4,75 m; visina pročelja bez preslice iznosi 5 m.

¹ Bianchi C. F., *Zara cristiana II*, Zadar 1879, 41.

² Petricioli I., *Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu*, Starohrvatska prosvjeta, III ser. br. 2, Zagreb 1953, 105-111.

Koliko je jednostavna vanjština, toliko je arhitektonski bogata unutrašnjost. Crkva je presvuđena bačvastim svodom, koji je podržavan čitavim sistemom slijepih lukova, karakterističnim za naše ranosrednjovjekovno graditeljstvo (Sl. 3 i 4, T. II i III). Uz bočne zidove nalaze se po tri dosta istaknuta polupilona, na koja se po dužini naslanjaju četiri luka, pa tri poprečna pojasa koji ojačavaju svod. Crkva ima dakle četiri traveja i zbog toga je dobila tako izdužen oblik. Kod sličnih građevina navikli smo obično viđati tek tri traveja. Tlocrt je dosta pravilan (T. I.). Tek je zakošen zid na pročelju i apsida, a polupiloni nisu sasvim okomiti na bočne zidove. Te minimalne nepravilnosti na polupilonima nisu prouzročene samim zidanjem, nego i naknadnim žbukanjem. Apsida nije u osi crkve. Ona je namjerno tako »pomaknuta« da se dobije veća širina zida s njezine sjeverne strane zbog konstrukcije niše za spremanje posuda (»ponare«) i oblacionarija, neophodno potrebnih za kult. Zbog toga je prvi travaj do apsida nepravilan. Za oblacionarij poslužila je debela ploča vapnenca duboko usadena u zid. Nad ponarom sagrađena je mala streha od tankog škrljevca plavosive boje. Apsida je pravilnog tlocrta, dosta je niska. (Dub. 3,75 m, šir. 2,10, vis. 2,50 m). Njezin čeon luk jest pravilan, i nalazi se u osi crkve. Ima oblik segmenta kružnice, ali do sjeverne strane se naglo savija, kao da je prekinut (Sl. 3 i T. IV gore). Mali prozor apsida se sačuvao u originalnom obliku. Sastoji se od vapnenačke ploče, perforirane uskim otvorom s polukružnim gornjim dijelom. Ploča je postavljena otprilike po sredini debljine zida i učvršćena je s nutarnje strane kamenim pragovima. Na gornjem i donjem se vide rupe za uticanje drvenog kapka (jednog), a na doprozornicima se vide rupe za zasun. Nad apsidom se nalazi dosta visoka zidna ploha (oko 1,60 m), koja ima ispod svoda slabo istaknut luk. Ovaj luk je nešto deblji od ojačavajućih poprečnih pojaseva svoda, ali u biti on odgovara njima. Isti takav luk naći ćemo na suprotnom zidu, zidu pročelja. Na ovom zidu nalazio se, kako sam spomenuo. portal, od kojega su se sačuvali samo dovratnici. Portal je bio sazidan u gornjem dijelu u obliku polukružnog luka, samo se os tog polukruga ne nalazi u osi portala (T. IV, dole). Prostor između nadvratnika i tog luka bio je ispunjen tanjim i lakšim zidom i izgleda da se u njemu nalazila tranzena o kojoj će biti kasnije riječi.

Oltar je vjerojatno originalan. Sastoji se od grube ploče, koja je položena na kameni, pravilno isklesani stup. Stup je četverostran, sa zarezanim bridovima. Naknadno je obzidan sa svih strana, ali, kako se zbog trošnosti taj zid stao rasipati, došao je stup opet na vidjelo. Na južnom zidu ispod luka, prvog do ulaza, nalazi se zidana platforma, visoka 0,70 m, zaobljenog oblika s jednom visokom stepenicom za pristup. Nije mi sasvim jasna njezina funkcija. Možda je sazidana kasnije kad i preslica, te je služila zvonaru koji je zvonio uzetom pruvenim kroz zidu na svodu.

Pod drugim lukom brojeći od ulaza, i na sjevernom i na južnom zidu, nalazi se po jedan prozor naknadno probijen i kasnije opet zazidan. U prvom luku južnog zida do apsida još je u funkciji već spomenuti mali prozor, koji je sudeći po obliku i tehničkim osobinama također naknadno probijen.

U unutrašnjosti crkve nalazi se množina zapuštenih grobova. Između razmaknutih nadgrobniha ploča pronašao sam nekoliko fragmenata tranzene, koji su se dobrim dijelom dali spojiti, toliko da su se mogle utvrditi tačne dimenzije (81 × 53,5 cm) i oblik tranzene (Sl. 5). Učinjena je za prozor s polu-

kružnim lukom, a perforirana je motivom ljustica (squamae). Po kazivanju jednog mještana ova se tranzena nalazila nad portalom. Da li je to bio njezin originalni položaj? Uzimajući mjere postojećeg stanja nad portalom uvjerio sam se da visina rekonstruirane tranzene ne bi mogla pristajati između opisanog luka i nadvratnika. Jedino ako joj je najgornji dio perforacije bio zazidan, a to se ne smije isključiti. Analogija kod nas ima. Tranzena nad portalom nalazi se, kako me obavještava T. Marasović, u preromaničkoj crkvi sv. Nikole grčkog na Lopudu. Crkva sv. Eliseja kraj Fažane u Istri ima nad portalom prozor s tranzenom. Tranzena je suvremena gradnja crkve, ali je prozor kako iznosi B. Marušić³ kasnija adaptacija.

Budući da je žbuka u unutrašnjosti otpala na više mjesta, naročito na sjevernom zidu, mogla se detaljno proučiti tehnika zidanja. Vrlo je dobro vidljiv način kako je nad polupilonom konstruiran spoj dvaju uzdužnih slijepih lukova i jednog poprečnog pojasa (Sl. 4). Crkva je sazidana od grubo lomljenog lokalnog laporastog kamena s mnogo maltera. U konstrukciji lukova pak upotrijebljen je sivoplavi škrljavec i velika količina antičkih tegula od žute i crvene zemlje. Za islesane elemente arhitekture: pragove, prozore i stolove, upotrijebljen je vapnenac. Na jednom dovratniku vide se ostaci antičke profilacije. Sigurno je sav taj vapnenački materijal skupa s tegulama jednog porijekla: ruševina neke antičke zgrade. Oko 400 m južnije od crkve ima stvarno ostataka stare arhitekture i tegula, pa je sasvim vjerojatno da je materijal odanle uzet.

U konstrukciji lukova uz bočne zidove zapaža se jedna zanimljiva pojednostavnost. Lukovi su relativno pravilni (nepravilnosti su zbog žbuke) promjera 1,50 m, ali je njihov položaj prema polupilonima jako nepravilan. Negdje im je osnovica u liniji polupilona, negdje jako zasijeca u nj. Postoji razlika i u visini lukova. Na južnom zidu su za 10 cm viši nego na sjevernom. Po tome se vidi da su lukovi rađeni po pravilnom kalupu, koji se kod konstrukcije pomicao i nepravilno postavljao na već sazidane polupilone. Mislim da se i kod konstrukcije portala i čeonog luka apsida desilo nešto slično. Kalup za luk nad portalom bio je uži od portala, pa je tako došlo do spomenute nepravilnosti. Kalup za čeonu luk apsida imao je širinu kakvu bi imala apsida, kad ne bi bilo oblacionarija. On se upotrijebio iako je apsida uža, pa je zato bio djelomično odrezan da čeonu luk bude u osi crkve i da se ispravi nepravilnost u tlocrtu. Zbog toga se ne podudara tlocrt apsida s oblikom čeonog luka.

U unutrašnjosti crkve su na zidovima vidljiva dva sloja žbuke. Na južnom zidu je gornji sloj relativno čvrst, obojen bijelom bojom, ispod koje se primjećuju ostaci posvetnih križeva slikanih crvenom bojom. Javljuju se na pilonima i na jednoj zidnoj plohi u trećem traveju brojeći od ulaza. Slikani su na visini otprilike 1,50 m od poda. Sastoje se od jedne kružnice promjera 25,5 cm, debele 2 cm, unutar koje je naslikan jednostavan križ isto toliko debelih krakova.

Na sjevernom zidu, na svodovima, pa na čeonom zidu iznad apsida gornji je sloj otpao i otkrio donji, koji je mnogo vredniji, jer je oslikan freskama.

³ Marušić B., Kratak doprinos proučavanju kontinuiteta između kasne antike i ranog srednjeg vijeka te poznavanju ravske arhitekture i ranosrednjovjekovnih grobova u južnoj Istri, Jadranski zbornik, god. III, Rijeka-Pula 1958, 332.

Ovaj se sloj nalazi direktno nad kamenom – znači da je suvremen zidanju crkve. Sastoji se od podloge za freske, sastavljene od tucane cigle i vapna, i samog oslikanog sloja. Podloga s tucanom ciglom vidljiva je na svodu traveja do apside i na zidu nad apsidom. Tu se nalazi i jedan fragment oslikanog sloja, koji pripada rubu: vide se tamnoplava boja, uski bijeli tanki pojas i uza nj nešto širi svijetlosmeđi pojas. Ta se podloga nalazi i u svodu susjednog traveja, drugog od apside. Do sjevernog zida nalazi se i prilična površina oslikanog sloja, koji je još pokriven ostacima gornjeg sloja žbuke. Tu se vide smeđi i bijeli rubni pojasevi, pa površina tamnoplave boje, preko koje se vide potezi crvene boje. Na potpornom pojasu između ovog i slijedećeg (trećeg od apside) traveja vide se ostaci friza, koji se sastoji od lozice slikane crnom bojom na bijeloj pozadini. Na slijepom luku, koji uz sjeverni zid podržava ovaj travej, nalaze se najvredniji ostaci (Sl. 6). Na dosta oštećenoj slikanoj površini nazire se poprsje sveca, možda ostatak čitavog lika. Od glave su vidljivi ostaci kose, obrve, pa ostaci nosa i usta slikani crnom i tamnosmeđom bojom. Sačuvana je dobrim dijelom i aureola slikana žuto sa crnim rubom. Od odjeće su sačuvani tragovi na lijevo plave boje, a na desno na većem dijelu poprsja tamnocrvene. Plava je sigurno pripadala donjoj haljini, a crvena plaštu, koji je bio pričvršćen na ramenu. Pozadina sveca je do glave tamnoplava, a od ramena na niže žuta. Poviše i sa strane lika vide se ostaci okvira, koji je zatvarao ovu sliku. Sastoji se od smeđeg pojasa obrubljenog tanjim bijelim trakama, jednakim kao i na već opisanim fragmentima. Fresaka se sigurno još sačuvalo na drugim dijelovima zgrade. Noviji sloj s južne strane sigurno skriva još dosta ostataka. Ovim freskama treba posvetiti punu pažnju i do kraja ih istražiti. U arhitektonskim spomenicima naše najranije srednjovjekovne arhitekture ostaci originalnog slikarskog dekora su vrlo rijetki, a ovdje su sačuvani u priličnoj mjeri. Ne moram suviše isticati njihovu vrijednost.

Moj se rad morao zasada ograničiti samo na analizu postojećeg stanja, koje nas samo po sebi ne može dovesti do čvršćih sudova o vremenu gradnje. Treba u materijalu kojim su izgrađeni grobovi očekivati koji fragment arhitektonskog dekora crkve, ili koji drugi podatak, a tome bi nam mogli pomoći i ostaci fresaka, kad se u cijelosti istraže. U očekivanju nastavka rada vrijedno je da se ovaj spomenik na ovom mjestu objavi i da se iznese nekoliko općih konstatacija o njegovoj stilskoj pripadnosti.

Naš spomenik pripada longitudinalnom tipu, koji se u dalmatinskom graditeljstvu ranijeg srednjeg vijeka (X–XI st.) često susreće. To je onaj tip, koji je Strzygowskog podsjetio na mezopotamske crkve (Mar Kyriakos u Arnasu i Mar Sovo u Khakhu),⁴ onaj tip koji Vasić naziva »jednobrodna zasvedena bazilika sa slepim arkađama na unutrašnjim površinama dužnih zidova«.⁵ Taj se tip javlja u nekoliko varijanata, što ovisi o obliku apside (četvrtasta ili obla), broju slijepih lukova, pa o dekoru vanjskih ploha (plitke niše). Postoji i poznata južnodalmatinska varijanta, gdje se javlja i kupola. Za čitav taj priličan broj spomenika ne raspoložemo pozitivnim podacima o vremenu gradnje, pa se tek zadržavamo na široj dataciji od IX do XI st. Tek

⁴ Strzygowski J., O razvitku starohrvatske umjetnosti, Zagreb 1927, 45–6.

⁵ Vasić M., Arhitektura i skulptura u Dalmaciji, Beograd 1922, 23 i d.

za crkvu sv. Ivana kod Telašćice na Dugom Otoku znamo da je postojala god. 1060.⁶ Crkva sv. Luke u Uzdolju, za koju pak znamo da je postojala krajem IX st., odvaja se nešto od ovog tipa, jer je apsida široka koliko i lađa.⁷

Problem datiranja naše crkve vezan je dakle uz opći problem ovih crkava. Kad one nastaju? Da li postoje neki spomenici, koji bi prethodili IX st. i koliko je ovaj tip produžio život u ranoj romanici?

Arhitektonski dekor naše crkve svodi se na samu tranzenu, a ona je toliko jednostavna, bez ikakve profilacije i ukrasa, što nam ni najmanje ne pridonoši indirektnom datiranju. Ovako jednostavne tranzene susreću se i u ranijim stoljećima, starijim od IX, a upotrebljavaju se dalje do rane romanike. Zasada nam ne mogu pomoći ni freske, iako su, kako sam spomenuo, suvremene zidanju crkve. Vidljivi fragmenti pružaju suviše malo podataka o datiranju.

Spomenuo sam da je naša crkva znatno izdužena i da sa svoja četiri trađeja predstavlja rjeđi primjer. Poznajem još samo crkvu sv. Ivana Krstitelja na Lastovu, crkvu sv. Silvestra na Biševu i crkvu sv. Jurja u Žestinju kod Kaštel Staroga. Od ovih pak izgleda da su prve dvije kasnije od XI st. Radić je prvu datirao u XIII ili XIV st.,⁸ a drugu u IX st.⁹ Ne poznajem ih iz autopisije, ali po nacrtima, koje nam Radić pruža vidimo na prvoj vrlo plitke polupilone, što bi zaista govorilo za XIII st., odnosno za romaniku, dok kod druge vidimo gotički šiljati svod, koji leži na polukružnim slijepim lukovima. Ukoliko je svod suvremen slijepim lukovima, ne bi se crkva smjela datirati rano. Ali postoji mogućnost da je svod sekundaran, sazidan na mjestu originalnog. U tom slučaju bi crkva bila jako slična našoj. Crkva u Žestinju, koja sigurno nije kasnija od XI st. ipak se dosta razlikuje od naše, jer ima četvrtastu apsidu i ukrašene vanjske plohe zidova.¹⁰

Daljim istraživanjem samog spomenika i izučavanjem svih varijanti ovog arhitektonskog tipa, moći će se postići nešto više u problemu tačnijeg datiranja. Ipak je važno da se spomenik publicira zasada na ovaj način.

Nadam se da će se ovim privući pažnja i konzervatorskih foruma, pa da će se pristupiti u što skorijoj budućnosti konzerviranju spomenika, a naročito fresaka, koje su jako izložene propadanju.

⁶ Petricioli I., Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku, Starohrv. pros. III ser. br. 3, Zagreb 1954, 56-59. Netačno tumačeći riječ »fundata« tamo sam naveo da je vlasnik crkve, koji se u dokumentu iz 1060. spominje, tu crkvu i sagradio.

⁷ Radić F., Ruševine crkvice sv. Luke na Uzdolju kod Knina sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira, Starohrv. pr. I, Knin 1895.; tlocrt objavljen u članku Radić F., Starinske crkve i samostani hrvatskih Benediktinaca kod Komize na otoku Visu i na susjednom otočiću Biševu, SP II, 159.

⁸ Radić F., Crkvice hrvatsko-romaničkog sloga na Lastovu, SP VII, 31.

⁹ Radić F., Starinske crkve i samostani ... (o. c.) 158.

¹⁰ Radić, F., Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj županiji (Parathalassiji), Viestnik hrv. arheološkoga društva XIII, Zagreb 1891, 47.

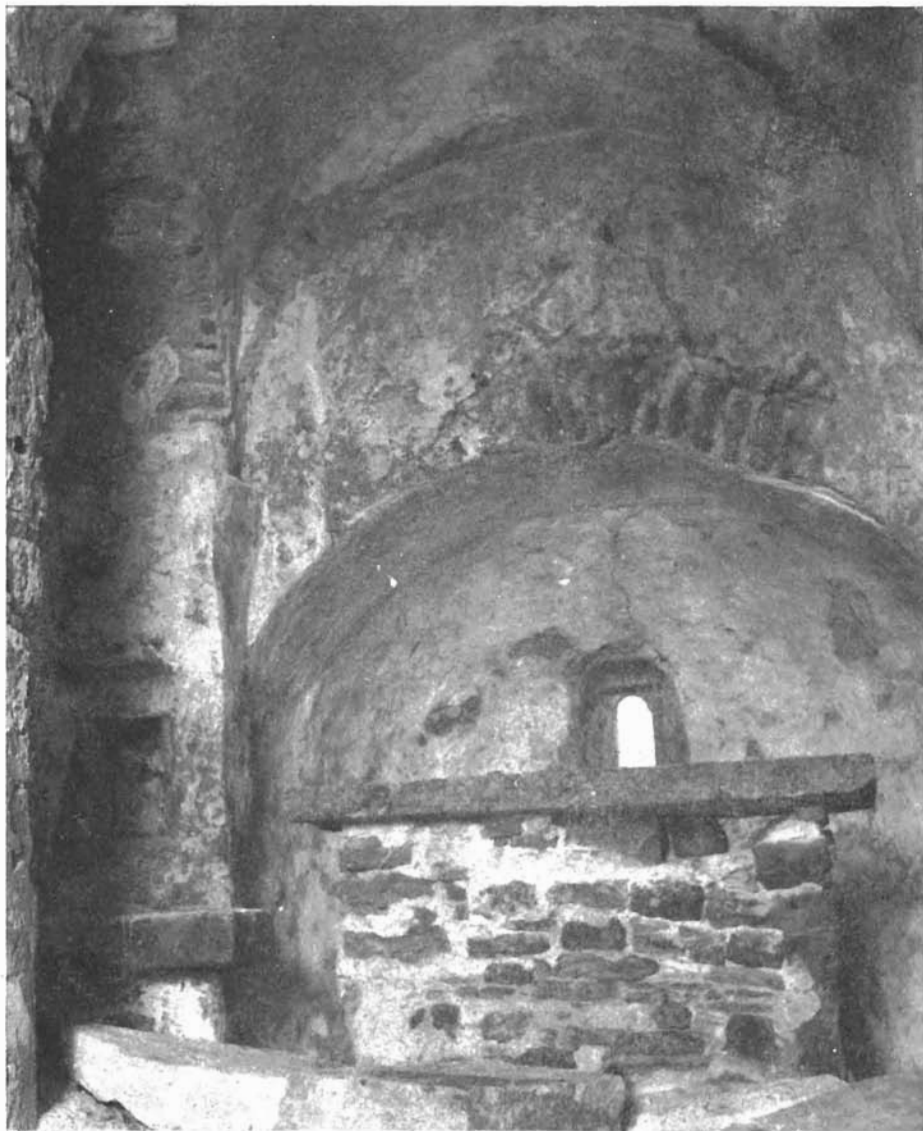
Résumé

L'ÉGLISE DE SAINT NICOLAS PRÈS DE POVLJANA DANS L'ÎLE DE PAG

C'est pour la première fois que l'auteur parle d'un monument inconnu de l'architecture dalmate préromane, il s'agit de l'église dédiée à Saint Nicolas, près de Poveljana dans l'île de Pag. Il donne la description détaillée de ses caractéristiques architecturales. L'église est longitudinale et porte une voûte en forme de tonneau. Elle est divisée en quatre travées par de faux arcs le long des murs longitudinaux portant la voûte et par des zones de voûtes renforcées. Son abside est demi-circulaire, posée un peu de travers, en dehors de l'axe de l'église. L'église se rattache au groupe d'églises préromanes longitudinales aux faux arcs, les plus nombreuses en Dalmatie parmi les monuments architecturaux de l'époque, et à la variante qui n'a pas d'ornements sur la surface des murs extérieurs. Sous la couche de crépi de date postérieure l'auteur a découvert la couche originale de crépi avec des restes des fresques. Ce qui est le plus intéressant c'est le fragment d'une figure de Saint qui est reproduit dans l'article (fig. 6). En ce qui concerne les recherches plus poussées en vue de déterminer la date on ne peut malheureusement faire aucune constatation précise. Dans tous les cas, ce fragment représente un des plus anciens exemples des fresques en Dalmatie.

*Sl. 1. Crkva sv. Nikole kod Povljane, pogled s jugozapada
Sl. 2. Crkva sv. Nikole kraj Povljane, pogled s istoka*

Sl. 3. Apsida i oltarni prostor crkve sv. Nikole kraj Povljane

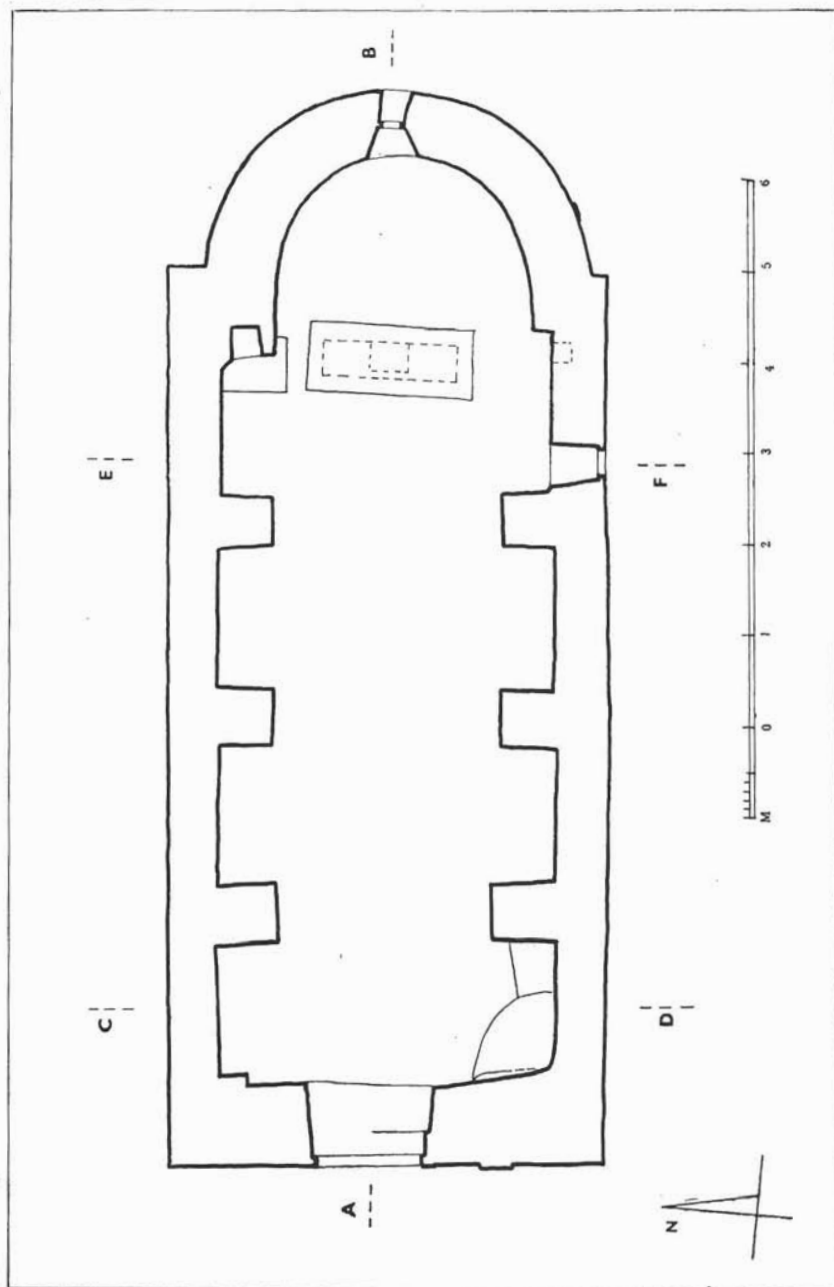

Sl. 4. Detalj konstrukcije svoda crkve sv. Nikole kraj Poveljane

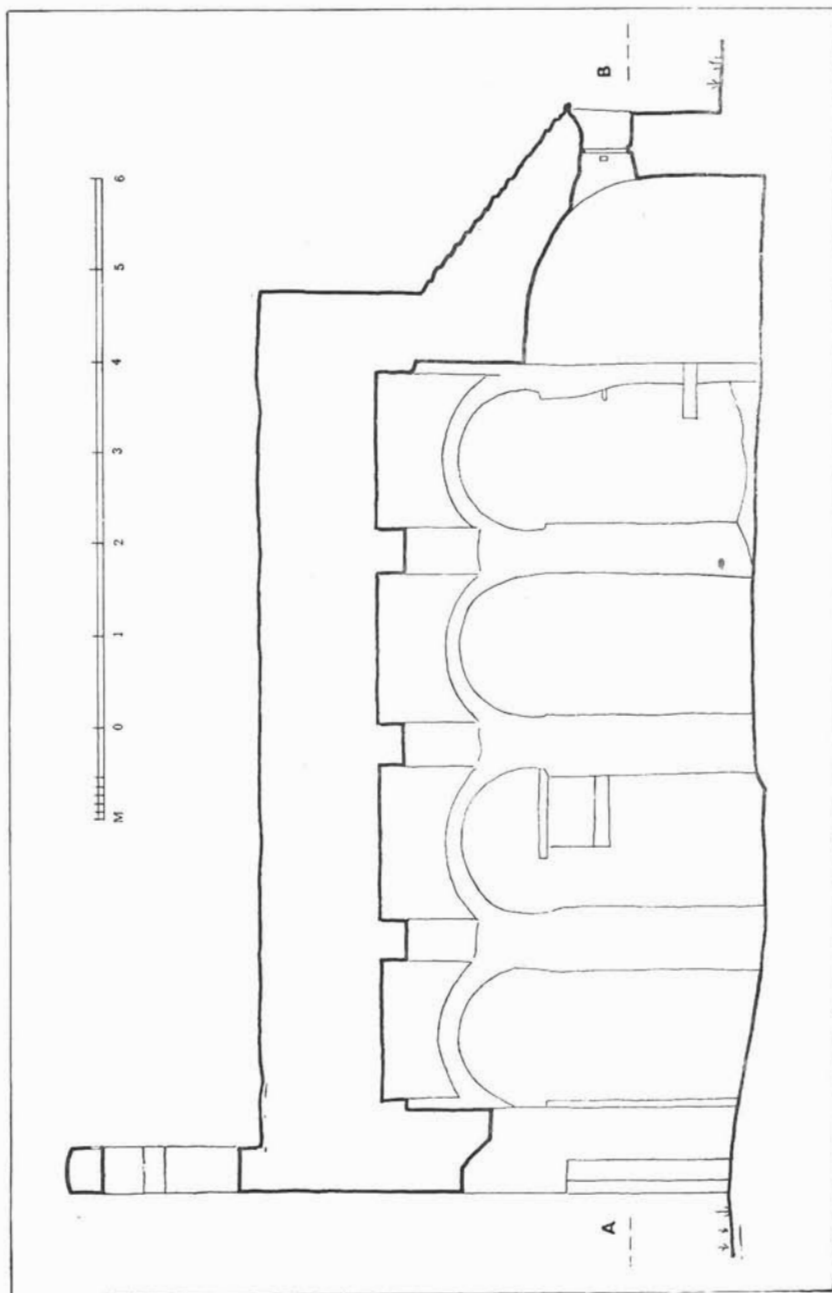

Sl. 5. Fragmenti tranzene iz crkve sv. Nikole kraj Poveljane

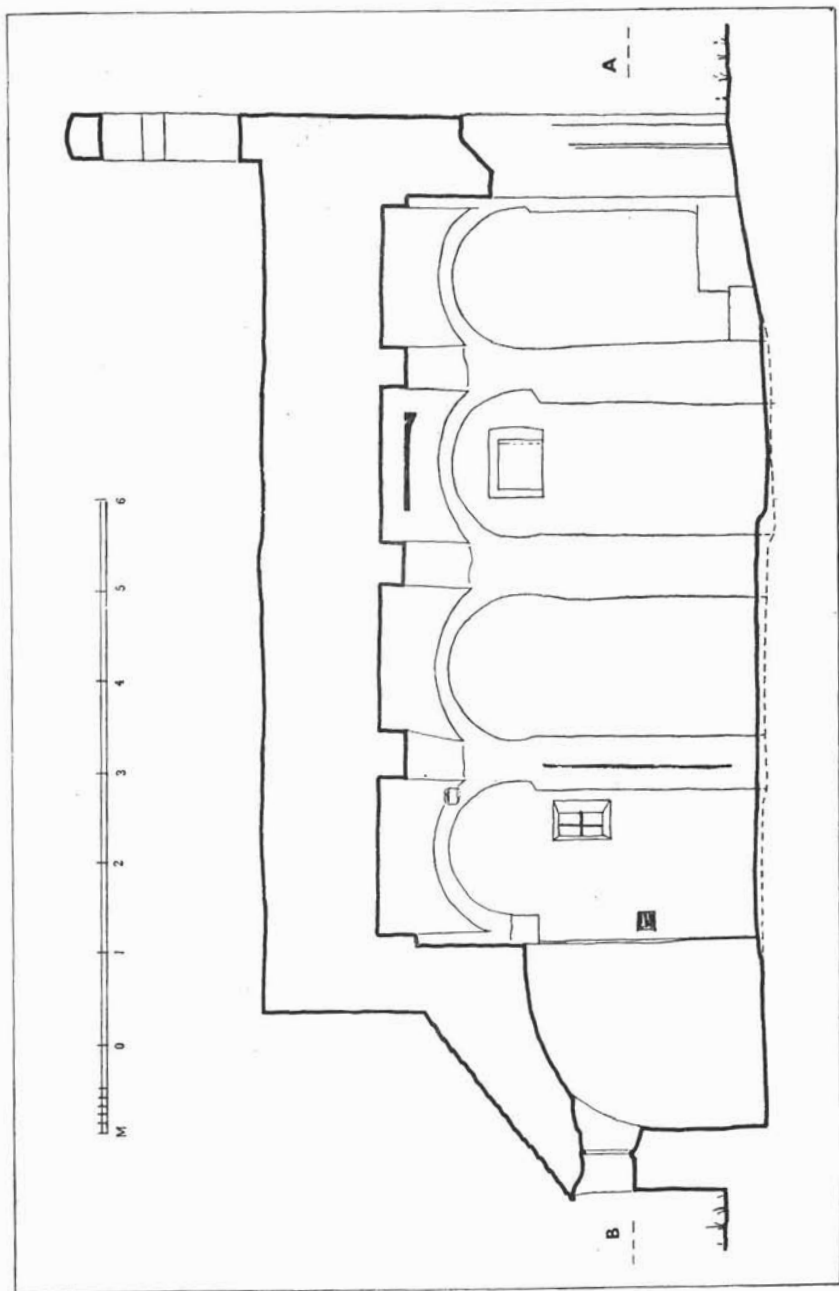
Sl. 6. Ostaci fresaka sa svetačk'm likom u crkvi sv. Nikole kraj Poveljane

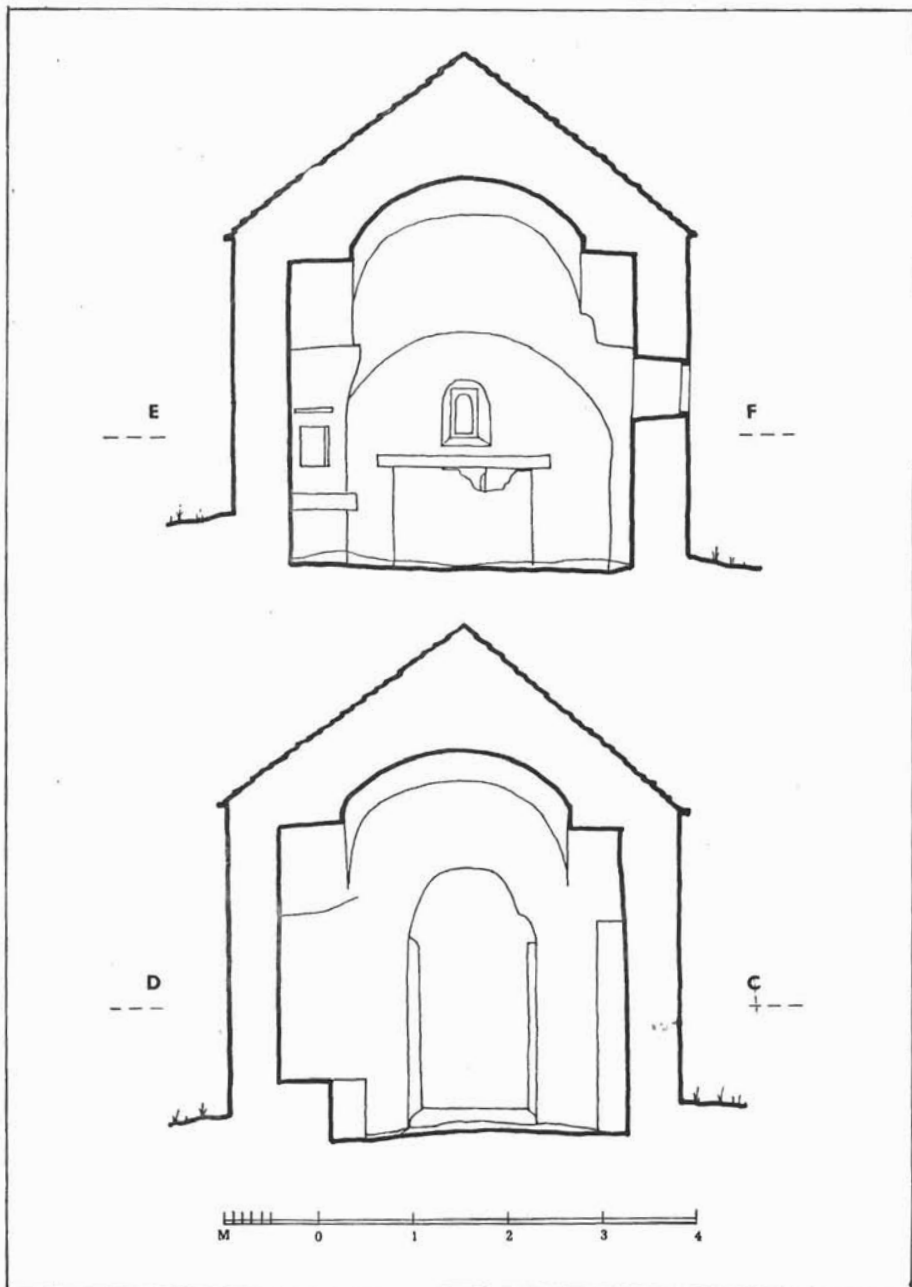
Crkva sv. Nikole kraj Poveljane na otoku Pagu, tlocrt

Crkva sv. Nikole kraj Povljane, presjek s pogledom na sjeverni zid

Crkva sv. Nikole kraj Povljane, Presjek s pogledom na južni zid

Crkva sv. Nikole kraj Povljane, poprečni presjeci s pogledom na apsidu i ulaz